

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
ІМЕНІ ІВАНА БОБЕРСЬКОГО
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ**

Матвійчук Тетяна Фартівна
кандидат педагогічних наук, доцент

Навчальна дисципліна «ПСИХОЛОГІЯ»

Лекція 4.6.

ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ: МИСЛЕННЯ

Рівень вищої освіти	– Перший (бакалаврський) рівень
Ступінь вищої освіти	– Бакалавр
Галузь знань	– 01 Освіта / Педагогіка
Спеціальність	– 017 Фізична культура і спорт
Освітня програма	– 017 Фізична культура і спорт

ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ: МИСЛЕННЯ

1. Мислення та його фізіологічні основи.
2. Операції мислення.
3. Види і форми мислення.
4. Індивідуальні особливості мислення.

Література:

1. Лекції з педагогічної психології: навчальний посібник / М. М. Заброцький, Ю. Г. Шапошникова. Херсон: Грінь, 2017. 144 с.
2. Матвійчук Т. Ф. Психологія : навч.-метод. посіб. / Матвійчук Т. Ф. - Львів : Галич-Прес, 2018. - 76 с.
3. Носенко В.М. Вступ до спеціальності «Психологія»: Навчальний посібник. / В.М. Носенко. – Х.: НУЦЗУ, 2011. – 73 с.
4. Прасол Д. В., Литвиненко І. С. Вікова та педагогічна психологія: мультимедійний навчально-методичний посібник. Миколаїв: Арнекс, 2016. - 150 с.
5. Рубінштейн С. Л. Основи загальної психології / С. Л. Рубінштейн. – Х. : Видавництво «Навчальна книга» 2015. – 272 с.
6. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3- тє вид., перероб., допов. К. : ВЦ «Академія», 2017. 368 с.
7. Савчин М. В. Здатності особистості: монографія / Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2016. – 288с. – (Серія «Монограф»))
8. Седих К. В. Основи психотерапії : навч. посіб. / [К. В. Седих, О. О. Фільц, В. І. Банцер та ін.] ; за ред. К. В. Седих, О. О. Фільца. – К. : Академвидав, 2016. – 192 с.

1. Мислення та його фізіологічні основи

Мислення - пізнавальний психічний процес, що характеризується узагальненим і опосередкованим відображенням дійсності і дозволяє встановлювати зв'язки й відношення між предметами та явищами.

Узагальненість виражається у здатності людини пізнавати властивості, які є загальними для багатьох об'єктів Вони не існують у вигляді конкретних предметів або явищ, а є доступними лише для розуміння. Наприклад, «колір» не є загальною ознакою оточуючих предметів, це - певна абстракція, яку можна лише зрозуміти через слова. Однак це поняття існує як колір конкретного

предмета: жовте сонце, зелене яблуко, червоні губи, синя стрічка. Отже, узагальненості сприяє те, що мислення має знаковий характер і виражається словом. Таким чином, мислення існує лише в людини й виникає та розвивається під впливом навчання і виховання. Необхідною і важливою умовою є наявність інтелектуально насиченого середовища і спілкування з іншими людьми. Оскільки діти, які зростають в умовах соціальної ізоляції, мають найпростішу форму мислення як у вищих тварин.

Опосередкованість виражається в тому, що пізнання внутрішніх і недоступних для сприймання властивостей та закономірностей здійснюється через посередники. Наприклад, лікар за зовнішніми ознаками і результатами аналізів може встановити захворювання людини; ми не бачимо радіацію, але знаємо про небезпечність її впливу на організм людини опосередковано через наукові дослідження. Сутність опосередкованого пізнання навколишньої дійсності полягає у тому, що людина здатна робити судження про властивості і характеристики предметів і явищ без безпосереднього контакту з ними, шляхом аналізу непрямой інформації. Наприклад, щоб дізнатися, яка сьогодні погода, нам не обов'язково виходити на вулицю - ми можемо скористатися Інтернетом, телебаченням або термометром.

Мислення функціонує у тісному взаємозв'язку з усіма психічними процесами: відчуттям, сприйманням, увагою, пам'яттю, уявою, емоціями, волею. Наприклад, коли людина вирішує будь-яке завдання, то використовує знання, що зберігаються в пам'яті; використовує інформацію, що сприймається; докладає певних вольових зусиль; керується певними емоціями тощо. Мислення дає можливість встановлювати зв'язки й відношення між предметами, у той час як відчуття й сприймання відображають переважно окремі властивості предметів, об'єктів і явищ навколишнього світу. На відміну від сприймання, мислення виходить за межі чуттєво даного, розширює коло пізнання. У мисленні на підґрунті сенсорної інформації здійснюються певні теоретичні й практичні висновки. Отже, мислення співвідносить відчуття і сприймання - співставляє, порівнює, розрізняє, розкриває відношення, опосередкування і розкриває

абстрактні властивості явищ, але й визначає зв'язки, які існують між ними. Таким чином, мислення глибше пізнає дійсність, - це вищий пізнавальний психічний процес. Підсумком мислення є не образ, а певна думка, ідея.

Як і будь-який психічний процес, мислення є функцією мозку. Фізіологічною основою мислення є мозкові процеси більш високого рівня, ніж ті, що слугують основою для більш елементарних психічних процесів, наприклад відчуття. В основі процесу мислення лежать тимчасові нервові зв'язки двох видів:

- першосигнальні нервові зв'язки, що виникають під впливом зовнішніх подразників і пов'язані з відчуттями, сприйманням і уявою;

- другосигнальні нервові зв'язки, які утворюються в корі головного мозку за допомогою слів і відображають суттєві зв'язки між предметами.

Постійна взаємодія першої і другої сигнальної систем обумовлює нерозривний зв'язок узагальненого відображення дійсності з чуттєвим пізнанням навколишнього світу.

2. Операції мислення

Розумова діяльність людей здійснюється за допомогою *мисленнєвих операцій*: аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування і конкретизації.

Аналіз - це розумовий розподіл предметів і явищ на частини або властивості (форма, колір, смак тощо). Сутність цієї операції полягає у тому, що сприймаючи будь-який предмет або явище, людина може виокремити одну частину з іншої, і таким чином дізнатися, із яких частин складається те, що вона сприймає. Наприклад, у процесі вивчення певного явища дослідник визначає його характерні властивості, частини, ознаки, умови перебігу тощо. Пізнавальне значення аналізу, пов'язане із тим, що він виокремлює, «підкреслює», визначає суттєве. Таким чином, аналіз є своєрідним інструментом розуміння.

Синтез - це розумове поєднання окремих елементів, частин і ознак в одне ціле. У результаті відбувається цілісне розуміння досліджуваного предмета або явища. Наприклад, прочитавши опис головного героя у романі, ми можемо відтворити його образ; на підставі допиту свідків, обстеження речових доказів та

знайомства з місцем скоєння злочину, у слідчого складається цілісне уявлення про злочин.

Варто зазначити, що аналіз і синтез, хоч і є протилежними за своєю сутністю операціями, однак фактично постають у єдності і взаємозв'язку: «Правильний аналіз будь-якого цілого завжди є аналізом не тільки частин, елементів, властивостей, а й їхніх зв'язків або відношень. Тому він зумовлює не розрив цілого, а його перетворення. Але це перетворення цілого, нове співвідношення виокремлених аналізом компонентів цілого і є синтез» (С.Л. Рубінштейн). Тому у психології існує поняття «аналіз через синтез», яке означає поступове заглиблення в сутність предмета або явища, вивчення усіх його сторін і властивостей (аналіз) у взаємозв'язках, синтезування їх для подальшого пізнання.

Порівняння - це розумове встановлення схожості і відмінності між предметами і явищами дійсності. Обов'язковою умовою порівняння як операції мислення є необхідність виокремлення суттєвих ознак предметів або явищ, що порівнюються. Також необхідно уникати однобічного (неповного, або за однією ознакою) порівняння і прагнути до всебічного (повного, за усіма ознаками). Об'єктивне порівняння можливе лише за глибокого аналізу суттєвих ознак.

Абстрагування - уявне відволікання одних ознак і властивостей предметів від інших і від самих предметів, яким вони властиві. Сутність абстрагування як операції мислення полягає в тому, що сприймаючи будь-який предмет і виокремлюючи в ньому певну частину, ми повинні розглядати виокремлену частину або властивість незалежно від інших частин і властивостей цього предмета. Ми можемо виділити частину предмета або його властивості з усієї інформації, що надходить і відволіктися від інших ознак. За участю цієї операції мислення формуються абстрактні поняття, наприклад: «яскравість», «мудрість», «твердість» тощо.

Конкретизація - це розумовий перехід від узагальненого до одиничного, окремого, що відповідає певному поняттю або загальному положенню. Конкретизувати - означає застосувати, навести приклад або конкретний факт, що

підтверджує загальне теоретичне положення, закон, правило в конкретному випадку. Конкретизація сприяє кращому розумінню. Наприклад, конкретизацією поняття «дошка» є такі поняття: «шкільна дошка», «кухарська дошка», «паркетна дошка», «меморіальна дошка», «дошка пошани», «дошка оголошень» тощо.

Узагальнення - розумове об'єднання предметів та явищ за їх спільними істотними ознаками. Дозволяє зрозуміти закономірності будь-яких явищ і процесів (фізичних, економічних, біологічних тощо). Предметом узагальнення може бути множинність об'єктів - наприклад, студенти вищого навчального закладу, рослини парку, культурні заклади міста тощо.

3. Види і форми мислення

У науці існують різноманітні **класифікації видів мислення**, зокрема:

- за *формою перебігу* - наочно-дійове, наочно-образне, словесно-логічне (абстрактно-логічне);
- за *характером задач, які розв'язуються* - теоретичне і практичне;
- за *рівнем узагальнення* - емпіричне й теоретичне;
- за *ступенем розгорнутості* - дискурсивне й інтуїтивне;
- за *адекватністю відображення реальної дійсності* - реалістичне й аутичне;
- за *ступенем новизни й оригінальності* - репродуктивне і творче;
- за *впливом на емоційну сферу* - патогенне і саногенне.

Найпоширенішою класифікацією видів мислення вважається за формою перебігу мислення як психічного процесу, зокрема: *наочно-дійове* — мислення, пов'язане із практичними діями над предметами. Це найбільш елементарний вид мислення, з якого розпочався розвиток мислення у філогенезі. Під час безпосереднього сприймання і використання предметів та дій (маніпулювання) із ними, дитина засвоює відношення між предметами та їх можливості впливати один на одного. Цей вид мислення є провідним у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. Однак наочно-дійове мислення є властивим і дорослим. Наприклад, представникам тих професій, які потребують практичного аналізу, комбінування, конструювання.

Наочно-образне - мислення, яке полягає у практичній перетворювальній діяльності щодо реальних предметів. Таке мислення ґрунтується на сприйманні й уявленні людини, що оперує наочними зображеннями предметів і об'єктів через їх образні уявлення. Таким чином, людина здатна виконувати дії з предметами не реально, а розумово, уявляючи при цьому, як дії, так їхні результати. Цей вид мислення широко представлений у людей, результатом праці яких є створення певного матеріального продукту (і творчих, і робочих професій). Варто зазначити, що наочно-образне мислення дитини і дорослої людини відрізняється. Так, у дошкільнят та молодших школярів, мислення є безпосереднім і тісно пов'язане зі сприйманням. Дітям важко абстрагуватися від явних ознак предметів і, тому вони ще не можуть робити правильних висновків та узагальнень.

Словесно-логічне (абстрактно-логічне) мислення має таку назву, оскільки розвивається і функціонує на основі мовлення й у відповідності до правил логіки (науки, яка досліджує форми й закони правильного мислення). На підґрунті досвіду людства відстежуються вироблені правила міркувань, що забезпечують надійність отриманих результатів. Так здійснюється соціальна регуляція мислення. Думки, що не відповідають встановленим правилам не визнаються правильними і не визначаються соціумом. Варто зазначити, що характерним для логіки є обґрунтування думки, аргументування її правильності щодо знання, істинність якого багаторазово перевірена й не піддається сумніву. Словесно-логічне мислення перебігає у формі логічних розмірковувань. Цей вид мислення дозволяє розкрити і зрозуміти внутрішню сутність речей, які неможливо безпосередньо сприймати через фізичний контакт із ними; дозволяє узагальнювати множинність конкретних об'єктів, абстраговано виходити за межі конкретних життєвих ситуацій; зрозуміти загальні принципи й закони існування та розвитку природних і соціальних об'єктів; прогнозувати зміни й розвиток процесів, явищ, подій і станів; дозволяє пізнавати події минулого тощо. Його підсумком є не образ, а думка, ідея, навіть не завжди втілена у форму мови і є внутрішньомовною, недосяжною для споглядання ззовні. Словесно-логічне

мовлення в людини з'являється наприкінці молодшого шкільного віку. Словесно-логічне мислення представлено у формі понять, суджень і умовисновків.

Поняття - одиниця мислення і його найелементарніша форма, що відображає суттєві загальні або відмінні ознаки предметів і явищ дійсності, їх властивості, зв'язки й відношення. Це символічне узагальнене уявлення про предмети, людей або події, які мають щонайменше одну спільну рису, що проявляється незалежно від будь-яких конкретних ситуацій. Поняття виражається словом або групою слів, які становлять його зміст. Розрізняють такі види понять: одиничні - відображають істотні властивості одиничних об'єктів; загальні - відображають властивості класів предметів; конкретні - відображають певні предмети, явища чи їх класи з істотними ознаками, зв'язками і відношенням; абстрактні - відображають ті чи інші властивості об'єктів відокремлено від них самих.

Судження - форма мислення, що відображає зв'язки між предметами і явищами дійсності або їх властивостями й ознаками, це ствердження або заперечення чого-небудь; це висловлювання, яке містить певну думку. Судження бувають одиничні, часткові, загальні, істинні, помилкові. Поодинокі судження стосуються лише до одного предмета. У частковому судженні стверджується або заперечується лише щодо деяких предметів. У загальних судженнях стверджується про всі предмети, що належать до певного класу, роду, групи. Істинні судження адекватно відображають зв'язки й відношення, що існують в об'єктивній дійсності. Помилкові - неадекватно відображають зв'язки й відношення, що існують в об'єктивній дійсності.

Судження утворюються двома способами: 1) безпосередньо, коли в них виражають те, що сприймається, тобто людина бачить предмет і висловлює те, що бачить; 2) опосередковано - шляхом умовисновків або розмірковувань, тобто людина, розмірковуючи, із одних суджень виводить інші судження. Розмірковування - це робота думки над судженням, спрямована на встановлення й перевірку його істинності.

Умовисновок - форма мислення, коли на основі ланцюжка логічно пов'язаних висловлювань робиться певний висновок і виводяться нові знання. Останні здобуваються опосередковано через інші знання без нових запозичень із безпосереднього досвіду людини. Це - складний акт мисленнєвої діяльності, що становить низку операцій, підпорядкованих єдиній меті. Розрізняють два основні види умовисновоків: індуктивні (індукція) й дедуктивні (дедукція):

- індукція - умовисновок від фактів до узагальнень, від менш загальних до більш загальних суджень;
- дедукція - умовисновок від загальних суджень до суджень часткових і одиночних.

4. Індивідуальні особливості мислення

Індивідуальні особливості мислення зумовлюються особливостями життя людини, характером діяльності й навчання, особливостями розвитку мовлення, залежать від рівня оволодіння мисленнєвими операціями, від типу вищої нервової діяльності. До індивідуальних особливостей мислення відносяться:

- **широта мислення** - здатність охоплювати усе питання в цілому, не випускаючи з поля зору окремих важливих деталей, розглядати проблему в різноманітті її зв'язків з іншими явищами; проявляється у широкому кругозорі, різнобічній допитливості, характеризує всебічний і творчий підхід до пізнання теорії і практики;
- **глибина мислення** - це здатність аналізувати, порівнювати, знаходити суттєве, проявляється в уміннях проникнути в сутність складних питань життя і діяльності, бачити проблему, розуміти причини виникнення подій і явищ, передбачити їх розвиток тощо;
- **самостійність мислення** - незалежність власної думки, уміння людини самостійно висувати нові завдання, знаходити потрібні розв'язки й відповіді без допомоги інших людей, але на підґрунті суспільного досвіду. Формування цієї якості є необхідною умовою розвитку ініціативності та творчості людини;

- **критичність мислення** - проявляється в здатності людини об'єктивно оцінювати інших і себе, самокритично ставитися до власних думок і дій, старанно доводити й перевіряти всі положення та висновки, що висуваються, не підпадати під вплив думок інших людей;
- **гнучкість мислення** - самостійність і свобода думки при виборі способу розв'язання нових задач, здатність змінювати тактику і стратегію розв'язання задач, уміння пошуку нових, нестандартних способів дій, це - мислення, якому не притаманні трафаретність і шаблонність;
- **динамічність мислення** - характеризується часом, протягом якого люди можуть упоратися з одним і тим же завданням, це - здатність людини знайти вихід зі складної ситуації, оперативно обміркувати й негайно прийняти правильне рішення. У цій особливості проявляється винахідливість і кмітливість людини.

5. Формування і розвиток мислення

Формування і розвиток мислення людини проходить певні етапи. Так, початковий етап розвитку мислення (кінець першого року життя дитини) пов'язаний із узагальненнями, які невід'ємні від практичної діяльності. На початку другого року життя дитина оперує предметами на основі знань про окремі їх властивості і може вирішувати певні практичні задачі. Дитина мислить предметно діючи, тобто маніпулюючи предметами. При цьому вона використовує не лише свій власний досвід, а й зразки поведінки дорослих. Особливість дитячого мислення полягає в наочності, яка проявляється через конкретність. Дитина мислить, спираючись на поодинокі факти, які їй доступні й відомі з власного досвіду або через спостереження за дорослими.

Наступний етап розвитку мислення пов'язаний із оволодінням дитиною мовленням, яке є підґрунтям для узагальнень. Останні набувають загального значення і переносяться з одного предмета на інший. На цьому етапі значення перших слів дитини містять лише окремі ознаки предметів і явищ, якими дитина керується, коли вживає слово на позначення цих предметів.

Подальший етап розвитку мислення (у віці близько двох років) характеризується тим, що дитина може називати той самий предмет різними словами. Це свідчить про формування такої мислительної операції як порівняння, на основі якої в подальшому розвиваються індукція та дедукція, які досягають досить високого рівня розвитку у трирічному віці.

Шкільний вік дитини характеризується активним розвитком мислення і його можливостей. Це пов'язано з тими інтелектуальними задачами, які необхідно вирішувати дитині, навчаючись у школі. На цьому етапі розширюється коло понять, якими дитина оперує, набуваючи нових знань. Відбувається перехід від конкретних понять до абстрактних, їх зміст збагачується, розширюються знання про властивості, ознаки, зв'язки між предметами і явищами. У процесі формування понять відбувається розвиток мисленнєвих операцій, зокрема: аналізу, синтезу, узагальнення, розвивається індукція і дедукція. Це, у свою чергу, сприяє розвитку широти і глибини мислення дитини.

По завершенні навчання у школі можливість розвитку мислення зберігається, однак динаміка і спрямованість його розвитку залежать від самої людини і зусиль, яких вона докладає.